

Anmeldelser

Troels Fink: 1. Fem foredrag om dansk udenrigspolitik efter 1864 (Universitetsforlaget i Århus 1958. 81 sider). 2. Spillet om dansk neutralitet 1905—1909. L. C. F. Lütken og dansk udenrigs- og forsvarspolitik. 3. Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894—1905. (Begge bøger udgivet af Universitetsforlaget i Århus henholdsvis 1959 og 1961 som nr. 6 (343 sider) og nr. 9 (254 sider) i skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur).

Dansk forsvarspolitik mellem 1872 og 1909 har med rette indtaget en betydelig plads i de værker, der i de sidste 35 år er udkommet om Danmarks nyeste historie. Her tænkes især på P. Munchs, P. Engelstofts og Wilhelm la Cours fremstillinger i »Det danske Folks Historie« bd. VIII (1929) og 2. udgaven heraf »Schultz Danmarks Historie« bd. V (1942) samt 2. og 3. bind af la Cours Danmarkshistorie (1940—1950). Disse fremstillinger har det tilfælles, at problemerne hovedsagelig er blevet behandlet ud fra indenrigspolitiske synspunkter. Dette gælder i ganske særlig grad tiden før 1901, hvor det er de partitaktiske og militærtekniske synspunkter, der dominerer. Denne ensidighed har nok sin rod i, at forsvarssagen blev en så vigtig del af forfatningskampen, at den kom til at overskygge det udenrigspolitiske aspekt. Men den hænger utvivlsomt også sammen med en tendens i dansk historisk skrivning til at behandle de forsvarspolitiske og udenrigspolitiske problemer uafhængig af hinanden, skønt der er en indre sammenhæng. En del af forklaringen herpå må dog søges i den kendsgerning, at det først er i de allerseneste år, forskningen har fået adgang til danske og fremmede udenrigsministerielle akter om perioden efter 1879. Der er dog også grund til at nævne den omstændighed, at venstres ledende mænd næsten helt var afskåret fra at skaffe sig et intimere kendskab til de vilkår, hvorunder dansk udenrigspolitik blev udformet, fordi denne politik var blevet et monopol for de skiftende højreregeringer. I hvilken ud-

strækning dette monopol blev hævdet, får man indirekte et levende indtryk af gennem Frede Bojsens politiske erindringer der nu er blevet udgivet af D.N.H. Skønt Bojsen meget indgående beskæftiger sig med Danmarks forsvarspolitik mellem 1872 og 1901, lader han kun glimtvis de udenrigspolitiske synspunkter komme til orde. Denne tavshed om disse problemer, der også kendes fra andre venstremænds fremstillinger, har næppe kunnet undgå at virke tilbage på historikerne, når de skulle skildre tiden indtil systemskiftet.

For perioden mellem 1901 og 1909 er det indenrigspolitiske aspekt ikke nær så dominerende. Her får de udenrigspolitiske synspunkter lov til at komme til orde, fordi der efter den første verdenskrig udkom en del danske og udenlandske publikationer, der i nogen grad kastede lys over begivenhederne, men dog ikke mere end at det kun var brudstykker af et mønster, der kom til syne. I 1919 udsendtes i forbindelse med Forsvarskommissionens arbejde forskellige aktstykker om kaptajn L. C. F. Lützens sendelse til Berlin i 1902—03 og 1906—07, der gav hidtil ukendte oplysninger om regeringen J. C. Christensens udenrigs- og forsvarspolitik. I 1925 udkom i Berlin bd. 19 og 23 i serien »Die grosse Politik der europäischen Kabinette«, der bl. a. indeholdt de meget vigtige dokumenter om den spærring af adgangen til Østersøen som Nikolaj II og Wilhelm II planlagde i 1903, samt referatet af udenrigsminister Raben-Levetzaus samtale med statssekretær von Tschirsky i november 1906 om den danske regerings tysk-orienterede udenrigspolitik. Også fra engelsk side udkom i tyverne i serien »British Documents on the Origin of the War 1898—1914« bd. VIII materiale til belysning af Danmarks udenrigspolitik i 1907—08. Endelig kan nævnes de mikrofotograferinger af korrespondancen mellem det russiske udenrigsministerium og dets gesandtskab i København i årene op til 1913, der i begyndelsen af trediverne blev taget i det sovjetiske statsarkiv i Moskva.

Det sidstnævnte kildemateriale synes dog ikke at være blevet benyttet af danske historikere før 1950, men det øvrige har sat sig tydelige spor i såvel Engelstofts som la Cours skildringer af tiden fra 1905 til 1909. Disse er dog tillige et vidnesbyrd om, hvor ufuldkomment dette materiale i virkeligheden er. Det er således ganske karakteristisk når Engelstoft om Lütkenforhandlingerne drager den konklusion, at »det er bagefter såre vanskeligt at sige, hvilken reel betydning disse Lütken-Christensenske bestræbelser har haft for forholdet til Tyskland«. Eller når la Cour om grev Rabens samtale med von Tschirschky skriver, »at man i Tyskland havde modtaget et fejlagtigt indtryk af den politik, der var

vort folks og vor regerings: den ligelige neutralitets». Det skal her bemærkes, at disse citater ikke er blevet udvalgt for at kritisere de to historikere. De er blot fremdraget som et eksempel på, at det dengang offentliggjorte materiale ikke tillod en dyberegående undersøgelse og analyse af problemerne.

Forudsætningerne for et sådant studium er først blevet bragt til veje i løbet af de sidste 12-13 år efter at det danske udenrigsministeriums arkiv og de tyske udenrigsministerielle akter er blevet tilgængelige for den videnskabelige forskning.

En af de danske historikere, der ikke blot så den chance, som nu bød sig, men også udnyttede den, var daværende professor ved Århus Universitet og nuværende generalkonsul i Flensborg, dr. phil. Troels Fink. I begyndelsen af halvtredserne besluttede han at gøre problemet omkring Lütkenforhandlingerne til genstand for en fornyet undersøgelse, men inden han nåede at fremlægge resultatet heraf i et videnskabeligt værk, opfordrede Statsradiofonien ham til at holde fire foredrag om dansk udenrigspolitik i det 19. og 20. århundrede. Det er disse foredrag suppleret med en redegørelse om Danmark under den russisk-japanske krig 1904-1905, der er blevet trykt i bogen »Fem foredrag om dansk udenrigspolitik efter 1864«.

Denne lille bog på 81 sider har især sin værdi ved at klarlægge hovedlinjerne i dansk udenrigs- og forsvarspolitik gennem de sidste 200 år. Her opridses for første gang hele den udenrigspolitiske baggrund for striden om Københavns befæstning og forsvarslovene af 1909. Der gives tillige en ypperlig skildring af begivenhederne ved krigsudbruddet i august 1914 og en kort omtale af de forhold, der peger frem mod situationen i foråret 1940.

For alle historisk interesserede, der ønsker at blive orienteret om disse spørgsmål i en let tilgængelig og populær form, er det en særdeles velegnet bog. Men efter fremstillingens art er der kun tale om rene oversigter, og i forordet til bogen udtrykte forfatteren derfor håbet om, at han senere måtte få lejlighed til at behandle emnet i en større fremstilling, hvor han kunne give detaljerede oplysninger om hele kildegrundlaget. Dette håb er til fulde blevet opfyldt i de to værker: »Ustabil balance« og »Spillet om dansk neutralitet«, der tilsammen dækker perioden 1894 til 1909. Selvom sidstnævnte bog kom i 1959, d.v.s. to år inden den førstnævnte, vil det være naturligt at omtale »Ustabil balance« først af hensyn til begivenhedernes kronologiske forløb.

Med denne bog har Fink sat sig det mål, »at skildre forsvarspolitikken i sin udenrigspolitiske sammenhæng og omvendt udenrigspolitikken på forsvarspolitisk baggrund«. Titlen hentyder til

den storpolitiske uligevægt, der opstod i Østersøområdet, da Rusland i 1904-05 efter nederlaget i Ostasien midlertidig var reduceret som en magtfaktor. Danmark havde indtil da ligget i et trekantet ligevægtsfelt mellem Rusland, Tyskland og England, men fra 1904 blev Danmark placeret i en særdeles udsat position mellem Tyskland og England. Men titlen hentyder også til indre danske forhold, idet et af de mest karakteristiske træk ved perioden efter 1894 var den manglende balance mellem forsvaret og udenrigspolitikken. Det er Finks meget betydelige indsats, at han med støtte i det nye tyske og danske kildemateriale har klarlagt hele dette problemkompleks. I denne forbindelse må det også fremhæves, at han med stort udbytte har benyttet rigsdagsforhandlingerne, således som de findes refereret i folketings- og landstingstidende. Dette er en vigtig kilde til Danmarks nyeste historie, især, hvis man forstår at læse mellem linjerne, hvilken igen forudsætter, at man kender hele baggrunden for forhandlingerne.

Udgangspunktet for Finks fremstilling er Københavns landbefæstning, der i foråret 1894 stort set var færdigbygget. Den var i realiteten rettet mod Tyskland og kom derfor til at virke som en hindring for den neutralitetspolitik, som venstre ønskede gennemført for at fjerne den tyske mistillid til Danmark. Dette udenrigspolitiske mål fandt udtryk i det fjerde punkt i forliget af 1894, med ordene om, at forsvarets ordning kun skete med det mål for øje at værgе os mod angreb og værne vor neutralitet samt ved en gunstig lejlighed søge denne anerkendt og respekteret. Baron Reedtz-Thott, der blev regeringschef i august 1894 og selv var en af forligets fædre, var enig i, at hovedopgaven måtte være at skabe tillid til Danmarks neutralitetslinje, men modsat Frede Bojsen ønskede han ikke at arbejde for en af stormagterne anerkendt dansk neutralitet. Hans dilemma blev da, at han skulle føre en fast neutralitetspolitik samtidig med at Danmarks potentielle værdi for en krigsførende stormagt var blevet forøget gennem Københavns befæstning. Neutraliteten var altså stærkere truet nu, end dengang befæstningen ikke var bygget. Deraf opstod den indre, ustabile balance. Regeringens vanskeligheder blev yderligere øget på grund af det nordslesvigske spørgsmål, der permanent belastede forholdet mellem Danmark og Tyskland og gjorde det næsten umuligt at overbevise den tyske regering om, at Danmark ikke havde til hensigt at gøre fælles sag med Tysklands fjender.

Det lykkedes hverken for Reedtz-Thott eller de følgende højreregeringer at løse dilemmaet. Dette betød, at højre op mod århundredskiftet ikke blot var kørt fast i indenrigspolitisk hen-

seende, men også med hensyn til Danmarks forsvars- og udenrigspolitik. Hele dette indviklede spil er det lykkedes Fink at fremlægge og analysere med forbilledlig klarhed, og i kapitlet om Kollerpolitikken har han kunnet påvise, i hvilken udstrækning Wilhelm II stod bag de hensynsløse forfølgelser af de dansk-sindede nordslesvigere. Denne politik var nok et led i kejserrigets germaniseringsbestræbelser, men fik sin særlige karakter på grund af det dårlige forhold mellem Danmark og Tyskland i halvfemserne, da man i Berlin regnede med Danmark som en potentiel deltager i en fransk-russisk alliance og lod nordslesvigerne undgælde derfor.

Med systemskiftet i 1901 når skildringen frem til bogens vigtigste afsnit: tiden 1901-1905. Det nye ministerium Deuntzer overtog en tung arv efter sine forgængere, og dets muligheder for at løse de forsvars- og udenrigspolitiske problemer var på forhånd ikke alt for gode. For det første fordi den nye konseilspræsident og udenrigsminister var en mand uden autoritet og politisk erfaring. Valget af ham som regeringschef var imidlertid en nødvendighed som følge af det ulyksalige hensyn, der endnu engang skulle tages til Christian IX's følelser. Men for det andet var ministeriet sammensat af så heterogene elementer, at det var noget nær umuligt at føre en helhedspolitik. Det viste sig ikke mindst ved valget af fæstningsvennen, oberst W. H. O. Madsen som krigsminister. Om Madsen siger Fink, at han ved regeringens dannelse næppe havde forstået situationens vanskeligheder (s. 98). Med ligeså stor ret kan det siges, at regeringschefen heller ikke havde forstået dem, thi ellers kunne han ikke have accepteret Madsen som krigsminister. Baggrunden for denne uheldige udnævnelse har Fink fremdraget gennem en undersøgelse af Troels-Lunds og Johannes Clausens privatarkiver.

Den største værdi ved Finks fremstilling af begivenhederne i de nærmeste år efter systemskiftet findes imidlertid i skildringen af Deuntzers udenrigspolitiske system, der var et storstilet forsøg på at opnå en international anerkendelse af Danmarks permanente neutralitet. Forskellen mellem Deuntzers og I. C. Christensens udenrigspolitiske målsætning har i de hidtidige fremstilling er ikke været nøje præciseret, og på dette punkt bringer bogen en varig landvinding. Første gang Deuntzer udtalte sig om sit udenrigspolitiske program var i februar 1902. Hans ord ved denne lejlighed var dog ret vage, men i august samme år gav han en meget positiv erklæring i forbindelse med Dansk Fredsforenings opfordring til regeringen om, at Danmark skulle erklære sig principielt og vedvarende neutralt.

Det er en almen antagelse, at de forskere, der arbejder med moderne historie, har et så rigt kildemateriale til deres rådighed, at de i modsætning til oldtids- og middelalderhistorikerne har mulighed for i alle enkeltheder at klarlægge problemerne. Dette turde dog være en sandhed med modifikationer. Vist findes der et enormt materiale, og der kræves ofte et team-work for at få hveden skilt fra klinten. Men gang på gang lades forskerne i stikken, når det gælder om at skildre de motiver, der ligger til grund for beslutningerne, og de interne forhandlinger, der går forud for beslutningernes gennemførelse. Dette er således tilfældet med Deuntzers udenrigspolitiske system. Vi kan nok se, at han i august 1902 blev særdeles positiv overfor tanken om at søge Danmark permanent neutraliseret, men hvad der skete, før denne beslutning blev taget og i tiden indtil slutningen af 1903, da han for alvor begyndte at arbejde på at realisere denne idé, det ved vi praktisk talt intet om.

Så må forskeren da søge frem ad andre veje, og her har Fink gennem et stort arbejde, der har ført ham fra udenrigsministeriets arkiver og de fotograferede russiske akter til Bjørnstjerne Bjørnsons privatarkiv, været i stand til at klarlægge baggrunden for den russiske folkeretskærde Martens' artikel i november 1903 i *«Revue des deux Mondes»* om Danmarks neutralisering og dette forslags indflydelse på Deuntzers udenrigspolitik. Det er Finks opfattelse, at selvom den russiske regering officielt tog afstand fra Martens' skrivelser, så benyttede den dem til at sende en føler ud, fordi Rusland var interesseret i at hindre andre stormagter i at spærre indsejlingen til Østersøen. Skulle disse magter vise tegn til at ville gøre noget sådant, så havde Rusland opnået et udmærket motiv til at foretage en intervention i et neutraliseret Danmark (s. 122). I alle detaljer er denne politik ganske vist ikke klarlagt, men det skyldes ganske enkelt, at det russiske materiale, vi nu råder over, er meget spinkelt.

Martens' artikel virkede stærkt inciterende på Deuntzer, der øjensynlig ikke gennemskuede den egentlige hensigt med den. Af de samtaler han i november og december 1903 havde med den russiske gesandt Iswolsky fremgår det ganske tydeligt, at han nu mente tiden var inde til at prøve på at få stormagterne og især Rusland til at garantere eller i det mindste anerkende Danmarks permanente neutralitet (s. 153). Denne opfattelse synes yderligere at være blevet styrket da han i januar 1904 fik meddelelse om Nikolaj II og Wilhelm II's plan om at lukke adgangen til Østersøen. At planen allerede da var opgivet af den tyske regering, kunne han dog ikke vide. Vedel var gennem kronprinsens initiativ blevet ind-

draget i regeringens overvejelser, og han gjorde, hvad han kunne for at holde Deuntzer tilbage fra at begive sig ind på denne farlige vej. Gennem hans dagbog fra de hektiske januardage kan man læse hans skarpe kritik af Deuntzer og hans politik, en kritik, der kulminerede i disse uforbeholdne ord: »med den fuldstændige holdningsløshed og confusion hos alle, kan vi risikere alt.«

Hvilke farlige konsekvenser Deuntzers politik kunne have medført fremgår bl. a. af det udkast til en instruktion for den tyske gesandt i Københavns som den »grå eminence« i udenrigsministeriet i Berlin, Fritz von Holstein, udarbejdede i november 1903. Det hed heri, at det danske krigsberedskab umuligt kunne være et angreb fra en eller to stormagter voksent, og garantimagterne (Rusland-Tyskland) måtte da i god tid træffe forholdsregler for at hindre, at fjenden bragte de strategiske punkter i det danske kystområde i sin besiddelse og derved med et slag forpurre formålet med neutralitetstraktaten. Disse »forholdsregler« skulle åbenbart bestå i en præventiv tysk besættelse af de strategiske punkter i Danmark. Med fuld ret skriver Fink, at Holsteins udredning især har interesse ved at vise, »hvad Danmark kunne have ventet sig, hvis dets neutralitet var blevet garanteret« (s. 136). Da Deuntzers udenrigspolitiske status skal gøres op, lægger Fink da heller ikke skjul på, at ideen om Danmarks neutralisering »viste sig at være en illusion; indsigtsfulde politikere så det allerede dengang, men mange var grebne af den luftspejling« (s. 223). Blandt disse politikere må først og fremmest nævnes J. C. Christensen, der — skønt han kun var kultusminister — i det stille og foreløbig meget forsigtigt drev sit eget udenrigspolitiske spil ved hjælp af kaptajn Lütken, hans kandidat til krigsministerposten i 1901. Da det mislykkedes at gøre Lütken til minister, støttede han i stedet Lütkens plan om at blive sendt på studierejse til Berlin i 1902. Hans opgave skulle være at få kontakt med ledende tyske, militære kredse for at danne sig et indtryk af, hvorledes man fra officiel hold i Berlin så på Danmarks forsvars- og udenrigspolitik. Dette interessante modstykke til den deuntzerske politik omtales dog ikke i »Ustabil balance«, men derimod i bogen om dansk neutralitetspolitik mellem 1905 og 1909. Man forstår godt, at forfatteren har kviet sig ved at gentage dette mellemstil, der er så ypperligt skildret i det næste bind. Men for læseren er denne lakune et savn, fordi der kommer til at mangle det modspil, der ville have sat Deuntzers udenrigspolitik i relief og givet afslutningen på hans karriere et dybere perspektiv. Deuntzers manglende forståelse for de udenrigspolitiske realiteter viste sig måske intetsteds tydeligere end i

månederne efter den russisk-japanske krigs udbrud. I løbet af foråret 1904 gjorde han et energisk forsøg på at gennemføre sit neutralitetsprojekt, men kom ingen vegne af den let forståelige grund, at hverken den engelske eller tyske regering ønskede at udtale sig om et så delikat emne under en krig. Grundlaget for hans stilling som regeringschef begyndte at vakle, og da han den 18. december 1904 måtte bede krigsminister Madsen træde tilbage, udløste han, som Fink så træffende skriver, en »kædereaktion«, der medførte hans eget fald den 10. januar 1905. Med Deuntzers afgang og dannelsen af ministeriet J. C. Christensen sluttede en fase i dansk udenrigs- og forsvarspolitik. Det havde vist sig, at tanken om Danmarks permanente neutralisering var uigennemførlig. Samtidig var landets stilling blevet endnu mere prekær, fordi Rusland var svækket og modsætningen mellem England og Tyskland voksende.

Det blev den nye konseilspræsident og hans tyskorienterede udenrigsminister, grev Raben-Levetzau, der nu søgte at drage konsekvensen af den nye udenrigspolitiske situation. Allerede i juli 1905 opgav regeringen i realiteten tanken om den permanente neutralitet til fordel for en neutralitetspolitik, der skulle gøres acceptabel for Tyskland ud fra den erkendelse, at Danmark lå indenfor det tyske magtområde. Denne politik fandt sit modstykke i Wilhelm II's vågnende interesse i at få tilvejebragt et venskabeligt forhold til Danmark. »Ustabil balance« slutter med en omtale af de betydningsfulde personskifter, der i slutningen af 1905 fandt sted i København og Berlin, da Lütken blev udnævnt til departementschef i krigsministeriet og Helmuth von Moltke blev chef for den tyske generalstab.

Bogen om Danmarks neutralitetspolitik i årene 1905 til 1909 er i sin oprindelige form øjensynlig tænkt som et studium over Lütken-forhandlingerne baseret på det nye danske og tyske kildemateriale foruden Lütkens egne akter, der først blev tilgængelige i 1949. Dette materiale har endda kunnet suppleres med en række hidtil utilgængelige danske privatarkiver som P. Vedels, Neergårds, Hegerman-Lindencrones og Sigurd Bergs. Arbejdet med dette kildemateriale har ganske naturligt ført andre undersøgelser med sig, indtil det til sidst er blevet til en fremstilling af dansk udenrigs- og forsvarspolitik i disse år. Fink gør dog i forordet udtrykkelig opmærksom på, at han ikke har tilstræbt at give en udtømmende skildring af disse spørgsmål. Dette forbehold tager bl. a. sigte på, at Unionsbruddet i 1905 ikke er blevet omtalt. Den kendsgerning, at bogen er skrevet for »Ustabil balance« har, som ovenfor omtalt, haft den virkning,

at den medtager stof, der egentlig hører hjemme i sidstnævnte værk, nemlig Lützens ophold i Berlin 1902-03 og hans forbindelse med J. C. Christensen i tiden indtil 1905. I en bog om Lütkenforhandlingerne hører disse begivenheder dog ganske naturlig også hjemme, selvom tyngdepunktet ligger efter 1905, og det kan derfor ikke siges at være nogen alvorlig indvending, at de to bøger overlapper hinanden. Men det har den praktiske virkning, at læserne for at få det fulde udbytte af »Ustabil balance« først må læse »Spillet om dansk neutralitet«.

Lützens studieophold i Berlin 1902-03 blev gennemført trods betydelig modvilje fra udenrigsministeriets og krigsministeriets side. Men Lütken havde J. C. Christensen i ryggen, og det var også ham, der tvang udenrigsministeriet til at beordre Lütken til at aflægge en officiel rapport om resultatet af sin rejse. Et bedre bevis på Christensens magtstilling i det første venstreministerium kan næppe gives. Desværre ved vi meget lidt om forholdet mellem de to mænd i disse år. Her står vi da atter ved et af de tilfælde, hvor vigtige kilder til den moderne historie svigter. Denne lakune skyldes, at J. C. Christensen destruerede sine papirer nogle år før sin død. I denne forbindelse er det værd at bemærke, at også hans breve til Lütken, der har beroet i dennes arkiv, er forsvundet. Har han på et eller andet tidspunkt forlangt dem tilbage? I så fald må man erkende, at han virkelig var systematisk, når det gjaldt om at ødelægge kilderne til hans egen indsats i Danmarkshistorien.

Såvidt man kan dømme, har Lützens Berlinophold haft afgørende betydning for Christensens opfattelse af den udenrigspolitik, Danmark burde følge. I sin rapport af 4. november 1903 var Lützens konklusion angående Tysklands indstilling til Danmark denne: »kan vi ikke stole fuldt på jer under en stor krig, så må vi straks ved dens begyndelse lamslå Danmark«. (s. 19). Konsekvensen heraf måtte blive, at Danmarks eneste mulighed for at komme nogenlunde helskindet gennem en verdenskrig ville ligge i at føre en tyskorienteret udenrigspolitik, eller som Fink formulerer det: gøre vor neutralitetspolitik acceptabel for Tyskland. Lützens forhandlinger i februar 1906 med generalstabschef H. von Moltke var en yderligere bekræftelse på denne opfattelse. Det var under denne samtale, at Moltke rent ud sagde: »De må hellere komme på det rene med, hvad vej De vil gå, så kan vi træffe aftaler i forvejen; vi er beredte dertil når som helst« (s. 33).

J. C. Christensens forsøg på at smede medens jernet var varmt og sende Lütken til forhandlinger i Berlin i marts 1906 blev imidlertid forhindret af Vedel, der fik overbevist kongen om de

farlige konsekvenser af regeringschefens udenrigspolitiske kurs. Men i begyndelsen af juli fik konseilspræsidenten sat sin vilje igennem, og Lütken kunne rejse af sted med en instruktion, hvis endelige udformning J. C. Christensen havde ansvaret for. Denne instruktion indeholder et meget interessant punkt, som Fink indgående omtaler. Christensen ønskede at få undersøgt mulighederne for en dansk-tysk overenskomst, hvori Tyskland erklærede, at ville respektere Danmarks neutralitet i tilfælde af krig, forudsat at Danmark ville forsvare sin neutralitet mod alle andre magter. Det hed videre, at hvis en sådan overenskomst skulle have et videre indhold f. eks. være en militærkonvention, da måtte man finde dette meget betænkeligt, da den ville kunne udsætte Danmark for store tab og truende fare. Noget sådant burde landet ikke udsætte sig for »med mindre det får væsentlige fordele til gengæld«. Disse »væsentlige fordele« udlagde Lütken overfor Moltke på den måde, at der hermed tænkes på Nord-slesvigs tilbagegivelse. Fink mener, at J. C. Christensen virkelig har troet, der var basis for en dansk-tysk drøftelse herom (s. 43). Som en bekræftelse på denne opfattelse henviser han dels til et notat af Vedel fra marts 1906, dels til J. C. Christensens udtalelse i folketinget i februar 1909 ved forelæggelsen af forsvarslovene. Ved denne lejlighed sagde han, at genforeningshåbet stadig levede, men at det alene byggede på det tyske folks højsind og retsind, hvorfor »vi appellere til og banke på retsindets dør, indtil der engang bliver lukket op«. (s. 43). Finks kommentar her til er, at »ordene i instruksen til Lütken kan således ligeså godt som en »føler« tolkes som et forsøg på at banke på retsindets dør«. (s. 43).

Det er vel tænkeligt, at denne fortolkning er den rigtige, men det kan på den anden side ikke nægtes, at kildematerialet er så spinkelt, at den anden opfattelse ligeså vel – og måske endda bedre — kan gøres gældende. Vi har i virkeligheden kun Lütkens ord for, at de »væsentlige fordele« skal forstås som et ønske om en genforening. At en så selvrådig og selvsikker officerstype som Lütken kunne udlægge den vagt formulerede instruktion på en så håndfast måde, er psykologisk set ikke uforklarlig. Vanskeligere er det at forstå, at konseilspræsidenten, der dog var en politiker med begge ben på jorden, skulle gøre sig til talsmand for en politik, hvis uigennemførlighed var blevet bevist adskillige gange siden 1864. Hans udtalelse i februar 1909 behøver ikke nødvendigvis at tolkes som et oprigtigt omend noget naivt håb om en genforening. Den kan også udlægges som et ønske om overfor omverdenen og ikke mindst overfor visse kredse i Danmark at fastslå,

at Danmarks forsvar ikke var tænkt som led i en tysk fjendtlig politik. At dette virkelig kunne være påkrævet, har vi »en geled-officers« ord for. I sine betragtninger over Lützens forhandlinger siger den forhenværende officer og senere gesandt Bolt-Jørgensen, at den fare, som hærens officerer regnede med, var, »at den fjende dansk forsvar skulle møde var Tyskland, uanset, at der ved tilrettelæggelse af øvelser og krigsspil neutralt opereredes med »røde«, »blå« eller »hvide« styrker« (Jyske Samlinger 1960, s. 203).

Men hvorledes skal instruktionen om de »væsentlige fordele« da forstås? Her kan der være grund til at omtale Vedels notat fra marts 1906, da han i første omgang fik forhindret Lützens sendelse til Berlin. Det hed i dette notat, at konseilspræsidenten til brug for Lütken havde udarbejdet en »ledetråd«, »der begyndte med at forlange tilbagegivelsen af Nordslesvig og til gengæld overdragelse af de vestindiske øer, som i Tysklands hænder vilde blive af betydelig værdi« (s. 242). Dette meget kortfattede referat, der blotlægger genforeningstanken i al dens urimelighed, fordi det jo ikke blot drejede sig om det dansk-tyske forhold, men også om U.S.A.s og Storbritanniens stilling dertil, kan efter min opfattelse også tolkes på den måde, at spørgsmålet om Nordslesvig kun har været tænkt som en indledende taktisk forhandlingsmanøvre for at føle tyskerne på tænderne og se, hvor langt de ville strække sig m.h.t. at give væsentlige fordele. Og disse behøvede ikke nødvendigvis at være af territorial art. En sådan fortolkning gør ikke J. C. Christensens forhandlingspolitik overfor Tyskland mindre farlig eller mere acceptabel, men nok mindre urealistisk. Imidlertid førte forhandlingerne i Berlin i juli 1906 ikke til noget. Moltke var ikke interesseret i en militærkonvention, og fra dansk side tabte man foreløbig lysten til videre forhandlinger.

Fink fremhæver med rette den risiko Christensens politik indebar for Danmarks selvstændighed. I denne forbindelse kunne der imidlertid være grund til at omtale et moment, der formentlig har spillet en vis rolle for denne politiks udformning, nemlig konsekvenserne af Unionsbruddet i 1905. Dette medførte en alvorlig forværring af de dansk-svenske forbindelser og skabte i Danmark en følelse af isolation i Norden. Dette forhold har næppe været uden betydning for regeringens tyskorienterede politik. Det er ganske interessant at se, at Lütken i juli 1906 var inde på tanken om at forbedre forholdet til Sverige via Tyskland (s.46). Og vi ved, at Vedel, der var så skarp en modstander af regeringens tyskvenlige politik, i november 1905 fik grev Raben til at gøre et iøvrigt mislykket forsøg på at forbedre de dansk-svenske forbindelser netop for at modvirke den isolering af Danmark, der

ville gøre landets stilling endnu mere prekær i tilfælde af en verdenskrig. Det vil derfor være en vigtig opgave engang at få gennemført en undersøgelse af Unionsbruddets betydning for dansk udenrigspolitik i årene efter 1905.

Det næste træk i spillet om Danmarks neutralitet kom i november 1906, da grev Raben under Frederik VIII's officielle besøg i Berlin havde en længere samtale med statssekretær von Tschirschky. Under denne samtale skal Raben bl. a. have sagt: »Im Falle eines Krieges sei deshalb seiner Ansicht nach die Stellung Dänemarks nur an Deutschlands Seite«. (s. 271). Da referatet blev kendt i 1926, benægtede Raben at have udtalt sig sådan. Tschirschkys referat er unægtelig udtryk for en ensidig tysk opfattelse af samtalen, thi Raben havde ikke gjort sig den ulejlighed selv at nedskrive sin version umiddelbart efter at samtalen havde fundet sted. Referatet må derfor benyttes med varsomhed, men Fink har utvivlsomt ret i, at Rabens dementi i 1926 har forholdsvis ringe vægt.

Og set på baggrund af udviklingen siden sommeren 1905 må det erkendes, at udtalelsen passer ganske godt ind i regeringens tysk-orienterede politik. At man fra tysk side virkelig havde fået det indtryk, at Danmark var ved at blive »bündnisfähig«, har Fink fremdraget et interessant eksempel på. Den 10. februar 1907 blev der i den tyske generalstab skrevet et udkast til et dansk-tysk militærforbund (s. 275). Selvom udkastet næppe er kommet udenfor generalstabens inderkreds, så er det dog endnu et bevis på, hvor langt ud J. C. Christensens politik var ved at føre landet. Een gevinst opnåede Danmark dog, og det er Finks fortjeneste at have påvist dette: optantkonventionen af 22. januar 1907, der var Tysklands betaling for den nye tilnærmelse mellem de to lande. Hensigten fra tysk side var ganske vist at slå artikel V definitivt ihjel. (s. 68). Men denne hensigt nåedes som bekendt ikke, og det blev de dansksindede i Nordslesvig, der fik fordelene, da ca. 1200 optantbørn fik preussisk statsborgerret og dermed stemmeret og sikkerhed for ikke at blive udvist.

Det er egentlig forbavsende, at der kunne forhandles om en så udpræget tyskorienteret politik i næsten to år, før den danske offentlighed reagerede. Men det er et godt bevis på, i hvilken udstrækning det var lykkedes J. C. Christensen at holde de egentlige forhandlinger hemmelige. I den henseende viste hans sig som en dygtig arvtager af højres »geheimpolitik«. I foråret 1907 gik det dog galt. Pressen fik nys om Lützens forhandlinger i marts måned med Moltke. Den vidste ganske vist kun lidt, men gættede sig til resten, og en voldsom pressepolemik rettet mod den tysk-

venlige kurs brød løs. Samtidig med denne pressestorm begyndte Raben at blive betænkelig ved tyskerkursen, og fra foråret 1907 spores indenfor regeringen et omslag i retning af en mere ligelig neutralitetspolitik. Dette omslag fandt sit markanteste udtryk under forhandlingerne i 1907-08 om Nord- og ØstersødeklARATIONERNE. Fra dansk side ville man ikke gå med til nogen overenskomst, der kunne tolkes som en udelukkelse af England fra Østersøen. Denne tendens blev yderligere styrket efter offentliggørelsen af Forsvarskommissionens betænkning i juli 1908 og regeringens fald få uger senere som følge af Alberti-katastrofen. Med megen grundighed har Fink beskæftiget sig med disse to begivenheder og deres betydning for dansk udenrigs- og forsvarspolitik. Regeringens fald betød en afgørende svækkelse af den tyskvenlige kurs, og ud af marinens forslag i kommissionsbetænkningen voksede de forsvarslove frem, der blev vedtaget i september 1909. Ganske vist lykkedes det J. C. Christensen at fælde Niels Neergaard, hans efterfølger som konseilspræsident, ved at gå mod Neergaards forslag om anlæg af en række fremskudte forter som delvis erstatning for Københavns landbefæstning. I sidste instans blev det dog Neergaards politik, der sejrede ved de nye forsvarslove, der gav hær og flåde en tiltrængt modernisering og styrkede Københavns søbefæstning. Med denne nyordning var forudsætningen for en bedre balance mellem dansk udenrigs- og forsvarspolitik tilvejebragt og dermed for gennemførelsen af den neutralitetspolitik, der skulle stå sin prøve ved verdenskrigens udbrud.

Lütken, der fratrådte som departementschef i oktober 1909, var overbevist om, at hans og J. C. Christensens tyskvenlige forhandlingspolitik havde været af afgørende betydning for Tysklands indstilling overfor Danmark i august 1914. Fink har imidlertid påvist, at dette turde være en misforståelse. Virkningen af Lütkens samtaler var på dette tidspunkt ophørt (s. 167). Neutralitetens bevarelse skyldtes ikke hans forhandlinger med Moltke, men regeringens beslutning om at spærre bælterne med miner og den engelske regerings beslutning om ikke at foretage offensive fremstød i Østersøområdet, samt den tyske marines passive holdning. Organiseringen af det danske forsvar, der gav Tyskland tillid til, at Danmark kunne og ville forsvare sin neutralitet, har også spillet en rolle.

Med de to bøger »Ustabil balance» og »Spillet om dansk neutralitet» har Fink på forbilledlig måde forstået at udnytte det nye kildemateriale til at stille dansk udenrigs- og forsvarspolitik i det rette forhold til hinanden. Selvom der står visse spørgsmål

tilbage at undersøge, så ligger hovedtrækkene klart belyst. Vi har nu for perioden 1894–1909 fået fast grund under fødderne. Derfor må man ønske, at Fink i de kommende år må få tid og lejlighed til at fortsætte sine undersøgelser og skrive bogen om Danmarks udenrigspolitik mellem 1910 og 1919. Det er særdeles påkrævet, at et sådant arbejde bliver påbegyndt nu, thi i begivenhederne omkring og under den første verdenskrig ligger flere episoder, der er af betydning for forståelsen af det, der skete i foråret 1940.

V. Sjøqvist.
